

BISERICA LUI IOAN SLAVICI: UN EPISOD DIN ISTORIA RELAȚIILOR ROMÂNNO-GERMANE

Vasile Docea*

Cuvinte cheie: *Ioan Slavici, memorie colectivă, monumente, germanofili, Primul Război Mondial, spionaj.*
Keywords: *Ioan Slavici, collective memory, monuments, germanophiles, First World War, espionage.*

The Church of Ioan Slavici: An episode regarding the history of Romanian-German relations (Abstract)

The image of the writer Ioan Slavici (1848–1925) fluctuated over time in the collective memory. Although he was constantly accepted among canonical writers from the Romanian's literature classic period, there were some disagreements in the assessment of his journalistic activity, because of his collaboration with the pro-German newspaper *Ziua*, between 1914 and 1916, and other pro-German newspapers and journals from Bucharest, city which was occupied by the Central Powers in the years 1916–1918. The pro-entente current of opinion, which became dominant and was supported by the state's official policy once Romania entered in the First World War, after a confrontation from relatively equal positions with the pro-Germanic current of opinion, contributed to the marginalization of the journalist Slavici after the war ended. Reactions against this marginalization, and attempts of rehabilitation started right after the writer's death. Here, we present one of those first attempts, which remained unknown until today: the project from 1930–1931 of the construction of a church in the memory of Ioan Slavici, in Panciu, the place where the writer died and was buried. The project was initiated by a large number of students from Bucharest and strongly supported by a collaborator of Slavici at the newspaper *Ziua*. In this project were involved, among others, many Germans from Romania, a former German wartime spy, and to some extent even former Catholic Archbishop of Bucharest, Raymund Netzhammer. Although the project was not implemented, it is an excellent example for the fragmented, inconsistent, and even conflicting way the collective memory functions. The Church of Slavici polarized different meanings even during its design because there were two interpretations of it, in fact, two different ways of valuing the memory of Ioan Slavici. The first meaning involved the germanophiles, the ones that thought and acted the same as Slavici during the First World War. They desired a memorial church for Slavici, to celebrate and consecrate their way of thinking. For them – and among them we recall Teodor Câmpianu, former collaborator of the writer to the newspaper *Ziua* – the church would have been a monument of pro-germanism. The second way of perceiving the church of Slavici is related to the writers' admirers. The students initiating this project wanted to celebrate the value of Slavici's literature, and additionally to do justice to the writer, after the public marginalization he suffered in the last years of his life. This justice was mainly based on recognising the value of literature. For this purpose, part of the architectural complex was supposed to be arranged as a library as shown in the sketch designed after the plans of the anonymous architect. The library probably would have been equipped with the entire collection of Ioan Slavici writings. From this perspective, the church was perceived as a monument dedicated to the writer Slavici.

Introducere: „erou” și „trădător”, „românofil” și „filogerman”.

Perceperea de către posteritate a lui Ioan Slavici (1848–1925) este conjuncturală. Acest lucru nu e cauzat neapărat de poziționarea posterității față de opera sa litarară, care i-a acceptat constant scriitorului statutul canonic. Caracterul conjunctural al percepției este influențat mai puțin de poziționarea posterității față de creația sa literară, care i-a

acceptat constant scriitorului statutul canonic, cât mai degrabă de influența pe care biografia politică a jurnalistului Slavici a exercitat-o asupra judecăților de valoare formulate de unii și de alții. O personalitate atât de complexă nu se putea sustrage, de altfel, unui astfel de traseu postum. În funcție de contextul politic și cultural în care i s-a evaluat personalitatea, a fost considerat când erou, pentru naționalismul său, când trădător al neamului și al țării, pentru orientarea sa germanofilă.

De fapt, etichetele postume de „erou național” și de „germanofil” calchiau atitudini pe care chiar

* Universitatea de Vest din Timișoara, Bibliotecii Centrale Universitare „Eugen Todoran”, Bd. Vasile Pârvan 4A, Timișoara; e-mail: docea@bcut.ro.

contemporanii scriitorului le-au avut față de el în timpul vieții. Filogermanismul lui Slavici i-a adus o internare de două luni în 1916 și o condamnare, în martie 1919, la cinci ani de detenție. Avea, când a fost condamnat, vârsta de 71 de ani și va petrece aproape un an în închisoare¹. Cu jumătate de secol înainte de a-l condamna autoritățile românești, românismul său fusese motivul pentru care l-au închis, tot pentru un an, autoritățile maghiare.

Slavici a fost catalogat drept germanofil datorită activității sale jurnalistice din anii neutralității (1914–1916) și pentru că a rămas în București ocupat de armata germană în anii 1916–1918, continuând să colaboreze la diferite ziare, în special la „Gazeta Bucureștilor”². În iulie 1914, îndată după izbucnirea războiului, a devenit director al proaspăt înființatului ziar „Ziua”, patronat de președintele comunității evanghelice germane din București, Ottokar Schlawe, și finanțat de Germania și Austro-Ungaria. Această împrejurare, care pentru unii reprezenta un păcat capital, pentru alții avea să fie un mare merit. Atât de mare încât, la doar cinci ani după moartea scriitorului, aceștia din urmă plănuiesc să îi construiască o biserică memorială la Panciu, în Vrancea, unde s-a stins scriitorul. În acest proiect de la începutul anilor '30 au fost implicate, într-un fel sau altul, direct sau indirect, foarte multe persoane, între care un preot din Prigor, în Almăj, un arhiepiscop catolic, un fost spion german, mai mulți studenți din București, diferiți întreprinzători, dar și oameni de rând.

Episodul acesta, al proiectului construirii unei biserici în amintirea lui Ioan Slavici, l-am aflat dintr-o serie de documente din Arhiva mănăstirii benedictine din Einsiedeln, în Elveția³, documente care aparțin fondului *Moștenirea episcopului Raymund Netzhammer*⁴.

Raymund Netzhammer și Ioan Slavici

Raymund Netzhammer a fost arhiepiscop catolic în București între anii 1905 și 1924. Se născuse în 1862, în satul Erzingen din ducatul Baden, la granița cu Elveția, ca fiu al unui cârciumar. Părinții l-au trimis să studieze dincolo de

graniță, la gimnaziul mănăstirii benedictine Maria Einsiedeln din cantonul Schwyz, unde tânărul a hotărât să îmbrace rasa călugărească. A devenit călugăr, apoi preot și a început, din 1887, să predea el însuși la gimnaziul mănăstirii. Inteligent, harnic și ambițios, interesat de studiul științelor (matematică, fizică, chimie, cartografie, istorie, arheologie), a avansat rapid în cariera ecleziastică și în cea didactică, ajungând în 1904 rector al unui important colegiu papal (Collegium Graecum) din Roma, pentru ca un an mai târziu să fie numit de papa Pius al X-lea arhiepiscop de București⁵.

În momentul numirii în funcția episcopală de la București, între România și Vatican nu existau relații formale la nivel de reprezentanțe diplomatice. Vaticanul a refuzat constant să stabilească astfel de relații cu România. Principala cauză consta în acceptarea de către regele Carol I, după venirea în România în 1866 (pe-atunci era principe), a clauzei constituționale conform căreia monarhul urma să-și boteze eventualii copii în ritul ortodox. Principelui Carol I, care era catolic, i-a fost interzisă împărtășirea în biserica catolică, decizie asupra căreia, cu toate încercările repetate ale monarhului, Vaticanul nu a revenit niciodată cât timp a trăit acesta. În ciuda acestei situații, Vaticanul a resimțit totuși în timp nevoia de a fi reprezentat în România. Prin urmare, în sarcina episcopilor catolici din București cădeau neoficial și îndatoririle care, altfel, ar fi revenit unui reprezentant diplomatic. Acest rol a fost jucat și de Raymund Netzhammer până în 1920, când Sfântul Scaun a numit un reprezentant diplomatic (nunțiu papal) la București.

Funcția sa de arhiepiscop al comunității catolice din România, dar și amintita calitate diplomatică neoficială, îi confereau lui Netzhammer o poziție privilegiată în București. Nu trebuie uitate, desigur, calitățile sale personale. Toate acestea l-au pus pe episcop în contact cu înalta societate din România. Din masivul său jurnal, publicat pentru prima dată în 1995, reiese ca episcopul era frecvent vizitat de majoritatea personajelor reprezentative ale epoci, mai ales de cele politice, inclusiv de regele Carol I și de urmașul acestuia, regele Ferdinand⁶. Dată fiind această situație, dar și faptul că întreaga corespondență privitoare la proiectul construirii

¹ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București (1968), 472–482.

² Lucian Boia, „Germanofili”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București (2009), 306–311.

³ Arhiva mănăstirii Einsiedeln se păstrează la Arhivele Cantonului Schwyz (Staatsarchiv des Kantons Schwyz), în orașul Schwyz.

⁴ Cercetarea am făcut-o cu acordul binevoitor al administrației mănăstirii, în cursul unei stagiuri sprijinite de Zuger Kulturstiftung A. G. în iarna 2009–2010.

⁵ Nikolaus Netzhammer, Einleitung. (Raymund Netzhammer), *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatican*, herausgegeben von Nikolaus Netzhammer und Krista Zach, vol. I, München (1995), 9–11.

⁶ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatican*, (herausgegeben von Nikolaus Netzhammer und Krista Zach), vol. I–II, München (1995).

unei biserici pentru Ioan Slavici se păstrază în arhiva lăsată de Netzhhammer, s-ar putea crede că între arhiepiscop și scriitor a existat o relație destul de strânsă.

Nu avem dovezi directe că lucrurile ar fi stat astfel. Jurnalul arhiepiscopului, în care sunt notate cu scrupulozitate întâlnirile acestuia cu persoane de tot soiul, nu consemnează nici o vizită sau audiență a lui Ioan Slavici⁷. Totuși, în 8 aprilie 1908 (stil nou), în cursul unei călătorii prin Argeș, arhiepiscopul îl caută pe Slavici, pentru a-l cunoaște, la Măgurele, unde scriitorul era director al Institutului Oteteleşanu, un institut de fete al Academiei Române. Iată cum descrie Netzhhammer această vizită, în care a fost însoțit de Lucius Fetz, secretarul său: „În Măgurele ne-am oprit la biserică. În fața acesteia se află un parc mare și frumos, iar în mijlocul acestuia, un palat cu mai multe dependințe. A fost proprietatea boierului Ioan Oteteleşanu și a soției sale Elena. Pe cale testamentară, aceștia au înputernicit Academia Română să întrețină aici un pension pentru fete române, cărora să li se dea o simplă și bună educație burgheză. Nu doream nicidecum să vizităm institutul și parcul, ci să-l cunoaștem pe renumitul său director, Ioan Slavici, cel mai bun nuvelist român. Slavici, un român din Banatul unghuresc, este un om de formație apuseană, [care] a publicat în *Convorbiri literare* dintre cele mai bune lucrări ale sale și fusese câțiva ani redactor al ziarului *Tribuna* din Sibiu, ceea ce i-a adus, ca premergător al luptei pentru cauza națională românească, un an într-o închisoare unghurească. Din păcate, domnul director nu era acasă, astfel încât a trebuit să ne mulțumim cu lăsarea cărților noastre de vizită”⁸.

Acest amănunt de la sfârșitul fragmentului jurnalier citat mai sus are o relevanță aparte, neobservată până acum. Conform uzanțelor sociale ale epocii, orice vizită trebuia întoarsă. Cel vizitat urma să-l viziteze, obligatoriu, pe vizitator. În cazul în care persoana vizitată nu era găsită acasă, vizitatorul își lăsa, în semn de omagiu, cartea de vizită. Acest lucru, însă, impunea celui vizitat să-i întoarcă primul vizita. E greu de crezut că Slavici – „om de formație apuseană”, cum îl caracterizează însuși Netzhhammer – nu și-a îndeplinit această obligație socială, după ce arhiepiscopul îi lăsase

cartea de vizită. În epocă, faptul ar fi trecut drept ofensator. Pare mai probabil ca această contravizită a lui Slavici să fi avut loc, însă arhiepiscopul să nu o fi consemnat în jurnal ori să nu o fi cuprins în varianta destinată publicării.

Singura consemnare jurnalieră a unei întâlniri directe cu Slavici e din 20 februarie 1916 și ea pare să confirme faptul că cei doi se cunoscuseră anterior acesti date. În după-amiaza acelei zile de iarnă, arhiepiscopul l-a condus la Gara de Nord din București pe parlamentarul german Matthias Erzberger. La gară, se întâlnesc cu Slavici, pe-atunci redactor la ziarul *Ziua*, și cu încă un redactor, Câmpeanu (de fapt, Teodor Câmpianu, despre care va fi vorba ceva mai jos). Arhiepiscopul Netyhammer consemnează întâlnirea: „*La ora 4 mergem cu trăsura mea încă odată de-a lungul întregii străzi a Victoriei, până la Ministerul de Externe, unde o cotim spre Gara de Nord. Acolo îl mai așteaptă încă pe domnul Erzberger cei doi redactori de la Ziua, domnul Câmpeanu și cunoscutul nuvelist român Ioan Slavici*”⁹. Din însemnare nu reiese nicidecum că arhiepiscopul îl întâlnește acum pentru prima dată pe Slavici. Dacă s-ar fi întâmplat așa, probabil că nu ar fi scăpat ocazia să noteze că acum face cunoștință cu „cunoscutul nuvelist”. Dimpotrivă, însemnarea lasă mai degrabă să se înțeleagă că Netzhhammer se știa cu cei doi redactori ai ziarului progerman *Ziua* și că se întâlnește, de fapt, cu vechi cunoștințe.

Matthias Erzberger (1875–1921) era un politician catolic, membru al Reichstagului. În 1914, după izbucnirea războiului, Ministerul de externe din Berlin și Oficiul Marinei i-au încredințat conducerea serviciului de propagandă externă. În același timp, Erzberger și-a înființat propria agenție de presă, care lucra în folosul aceluiași serviciu de propagandă. Printre metodele de propagandă folosite de Erzberger se numărau cumpărarea unor jurnaliști, susținerea financiară a unor campanii de presă dirijate, cumpărarea unor ziare din străinătate, care să susțină interesele Germaniei¹⁰. Erzberger a venit în februarie 1916 la București pentru a se întâlni cu regele Ferdinand, pe care a încercat să îl convingă să nu intre în război împotriva Germaniei, așa cum doreau unii oameni politici și o parte a opiniei publice. Regele nu a dorit să aibă o întâlnire oficială cu șeful propagandei germane, însă a acceptat să îl vadă în secret pe acesta. Fapt semnificativ: întâlnirea secretă a fost

⁷ Analizând această problemă, Lucian-Vasile Szabo consideră că e „posibil, dar improbabil” ca Netzhhammer să fi avut cu Slavici întreveneri pe care să nu le fi notat în jurnal. Lucian-Vasile Szabo, *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii*, Timișoara (2012), 226.

⁸ Raymund Netzhhammer, *op. cit.*, vol. I, 158–159. Traducerea din limba germană a acestui fragment și a următoarelor ne aparține.

⁹ *Ibidem*, vol. I, 609.

¹⁰ Christoph E. Palmer, Thomas Schnabel (ed.), *Matthias Erzberger 1875–1921, Patriot und Visionär*, Stuttgart und Leipzig (2007).

aranjată de arhiepiscopul Netzhhammer și a avut loc într-o încăpere a palatului acestuia din București¹¹.

Întâlnirea celor patru în Gara de Nord din București, în după-amiaza zilei de 20 februarie 1916, este un episod încă neelucidat. Ce-și vor fi vorbit cei patru? În literatura de specialitate, trece drept certitudine faptul că Slavici a fost înlăturat de la conducerea ziarului *Ziua* încă din iulie 1915, din cauza faptului că scriitorul era considerat de către patronii ziarului, în special de către Ottokar Schlawe, președintele comunității protestante din București, prea independent față de orientarea ceva mai radicală pe care aceștia doreau să o impună ziarului finanțat cu fonduri din Germania și Austro-Ungaria¹². Cu alte cuvinte, Slavici ar fi fost un adept convins al neutralității României, în timp ce patronii și finanțatorii ziarului ar fi dorit ca acesta să facă propagandă în favoarea intrării României în război de partea Puterilor centrale. Însemnarea lui Netzhhammer contrazice ideea demisiei sau destituirii lui Slavici de la *Ziua* în iulie 1915. Cele scrise de arhiepiscop sunt o dovadă a rămânerii lui Slavici în poziția de redactor la *Ziua* și după acel moment (cel puțin până la data însemnării, adică 20 februarie 1916).

O altă dovadă vine să confirme această interpretare. E vorba de o scurtă biografie a lui Slavici, pe care a scris-o nimeni altul decât Teodor Cămpianu, colegul de redacție de la ziarul *Ziua* al scriitorului¹³. Acesta notează: „Când a izbucnit războiul, în 1914, el [Slavici] a fost de partea politicii regelui Carol I și în orice caz, la dorința regelui, a înființat ziarul *Ziua*, al cărui director a fost și la care m-ați găsit ca redactor șef. Știți foarte bine, din convingere proprie, că foaia *Ziua* a putut să apară doar sub paza redacției de către baionetele unei jumătăți de companie de soldați, deoarece Slavici a susținut mereu principiul său: «dacă România nu poate intra în război cu și alături de aliații ei, atunci să rămână neutră!»”. Altfel spus, ori în război de partea Germaniei, ori neutri.

Întâlnirea din Gara de Nord din 20 februarie 1916 pare să fie doar un moment într-un mai larg plan de acțiune al lui Erzberger, șeful propagandei externe germane. Urmărind să-și asigure continuarea neutralității României, adică evitarea intrării în război împotriva Germaniei, acesta a acționat pe mai multe direcții. Una îl viza pe regele Ferdinand, ca vârf al ierarhiei politice. În pregătirea întâlnirii

cu acesta, arhiepiscopul Netzhhammer a jucat rolul de mijlocitor. O alta viza propaganda propriu-zisă și urmărirea mobilizarea presei finanțate cu fonduri germane, în acest caz a ziarului *Ziua*, condus de Slavici. Și aici arhiepiscopul pare să fi fost implicat, însă nu avem suficiente informații din care să putem înțelege cât de mult.

Reinhold Geiß și vizitele sale misterioase la București în vremea războiului

Documentele de care aminteam mai sus, pe care le-am identificat în arhiva mănăstirii Einsiedeln, s-au aflat, înainte de a intra în fondul de arhivă Netzhhammer, în posesia unei anume doamne Zell din München, care le moștenise de la Reinhold Geiß, de asemenea din München, după moartea acestuia din urmă, survenită în anii '40. Doamna Zell („doamna prof. Zell”, cum apare în documente), i-a înmănat pachetul cu acte unui cleric, Pater Severin R. von Lamer, membru al congregației Missionarii Sacratissimi Cordi, din Innsbruck, care le trimite în 1961, printr-un intermediar, mănăstirii Einsiedeln. Ele cuprind, în principal, corespondența dintre acest Reinhold Geiß și Teodor Cămpianu din anii 1927–1931. Motivul acestei donații îl dezvăluie Pater Severin în scrisoarea de însoțire a donației, datată Innsbruck, 30 septembrie 1961:

„Domnul Reinhold Geiß, căruia i-au fost adreseate aceste scrisori, a fost trimis pe fronturi, de guvernul german, în timpul primului război mondial, pentru a observa respectarea legii, deoarece militarii se dovedeau a fi neexperimentați în relațiile cu populația țărilor ocupate. Deși era protestant de origine șvabă-bavareză, avea o bună înțelegere a lucrurilor, deoarece avea rude catolice și, ca mare comerciant, umblase mult prin lume, motiv pentru care a fost trimis în România, unde i-a făcut o vizită de curtoazie episcopului Netzhhammer, prima de acest fel făcută de un funcționar german de la preluarea scaunului, după cum îl asigură episcopul, deși naționalitatea acestuia ar fi lăsat să se aștepte contrariul.

Această relație a continuat și după război, când Geiß s-a reîntors la ocupația sa anterioară. El a făcut o invenție, în domeniul prelucrării materialelor fibroase, care i-a adus oferte din partea multor guverne străine, din care el nu a acceptat nici una, fapt ce poate contribui la înțelegerea scrisorilor. Căci astfel a avut și mai târziu multe contacte internaționale. Personalitățile evocate au jucat un rol în viața politică, altele, precum doamna prof. Zell din München, în valorificarea ideilor lui sau ca adresă de acoperire, deoarece pe vreme de război spionajul are adesea nevoie să se folosească de astfel de lucruri.

¹¹ Raymund Netzhhammer, *op. cit.*, vol. I, 606–609.

¹² D. Vatamaniuc, *op. cit.*, 459; Lucian Boia, *op. cit.*, 308.

¹³ Biografia se întinde pe două pagini și poartă titlul *Ioan Slavici*. Ea însoțește o scrisoare din 23 februarie 1931, pe care Teodor Cămpianu i-a trimis-o lui Reinhold Geiß. Klosterarchiv Einsiedeln, Nachlass P. Raimund Netzhhammer, I. D. 21228, C. 8, Briefe Reinhold Geiß, nepaginate.

Atât despre înțelegerea întregului. Eu însumi l-am cunoscut pe domnul Geiß în 1919 la prietenul său de tinerețe, baronul Fugger, în Rot-Württemberg, și am avut ocazia să-l consilies adesea, până la moartea sa în anii patruzeci.

Am primit aceste înscrisuri de la doamna prof. Zell, München, Kochstr. 18, care poate oricând să dea informații despre aceasta, în măsura în care boala nu o împiedică deja să o facă. Deoarece e vorba de documente istorice despre primul război mondial, de asemenea despre activitatea lui Netzhammer, care, după știința mea, provine de la mănăstirea Einsiedeln, am dorit să predau totul mănăstirii, însă nu am putut-o face personal, așa încât profit acum de faptul că un îndelungat vecin de cameră se întoarce în Elveția și, prin el, predau domnilor din Einsiedeln aceste lucruri.¹⁴

Reinhold Geiß a fost, așadar, trimis în România, în perioada ocupației germane din 1916–1918, pentru a intermedia relațiile dintre trupele de ocupație și localnici. Din scrisoarea lui Pater Severin, însă, deducem că a avut și activități de spionaj. Dintr-o altă sursă, știm că el a fost în România, de mai multe ori, înainte de căderea acesteia sub ocupație, adică între anii 1914–1916, în perioada neutralității. Știm că a vizitat și redacția ziarului progerman *Ziua*, condus de Ioan Slavici, după cum relatează redactorul Teodor Câmpianu¹⁵. Ziarul și-a încetat apariția în momentul intrării României în război, în august 1916, așa încât aceste vizite nu puteau să fi avut loc decât înainte de această dată. Probabil că tot în acel interval de timp a avut loc și cea primă vizită la arhiepiscopul Netzhammer. Interesant este faptul că acesta din urmă nu consemnează acea vizită în jurnalul său. Abia câțiva ani mai târziu, în 1922, arhiepiscopul avea să își amintească în jurnal de „Domnul Reinhold Geiß, care m-a vizitat adesea în București, în timpul războiului”¹⁶. Întâlnirile cu spionii, care pot deveni compromițătoare în timp, nu se lasă ușor consemnate în jurnale!

Reinhold Geiß a păstrat bune relații cu Episcopul Netzhammer și după încheierea războiului. S-au întâlnit adesea, uneori pe insula Werd, unde și-a stabilit Netzhammer reședința după plecarea din România. Iar atunci când arhiepiscopul a dorit să își publice jurnalul în 1927 (încercare

pe care nu a mai finalizat-o), cel care a preluat rolul de agent literar, intrând în contact cu diferite edituri, a fost nimeni altul decât Reinhold Geiß.¹⁷ Vom vedea, mai jos, în ce fel a fost implicat acest personaj în proiectul construirii unei biserici în memoria lui Ioan Slavici.

Un personaj controversat: Teodor Câmpianu.

Purtătorul de drapel al proiectului construirii bisericii în memoria lui Slavici era fostul său colaborator de la ziarul *Ziua*, Teodor Câmpianu (1854–1931). Cunoaștem destul de puține despre acest personaj, a cărui biografie se lasă greu descifrată. Știm că era preot și că se născuse la Prigor, în sudul Banatului (Țara Almăjului), ca fiu al parohului de acolo, Iosif Câmpianu (n. 1836) și al Elenei, născută Mircea (n. 1836, m. 21 noiembrie 1895)¹⁸.

Teodor Câmpianu avea încă de tânăr aplecare spre lumea afacerilor, ceea ce nu a fost întotdeauna pe placul superiorilor săi ecleziastici, așa cum vom vedea în continuare. A început să fabrice rachiu de prune în zona Almăjului, pe care îl comercializa prin depozitele în Viena și București, așa cum se prezintă într-o reclamă din 1885¹⁹. Apoi a înființat o bancă, pe care o conducea el însuși. Spre ghinionul său, banca, „la care s-au prăpădit zeci de mii de coroane, avere bisericească și peste tot sute de mii de coroane avere străină” – cum comenta ironic revista *Tribuna* din Arad – a dat faliment²⁰. Atât biserica ortodoxă română din Ungaria, cât și unele cercuri naționaliste românești nu erau de acord ca preoții să aibă astfel de preocupări, care erau considerate compromițătoare pentru biserică și pentru cauza națională. Cu atât mai compromițătoare, cu cât erau mai oneroase, așa cum s-au dovedit a fi afacerile personajului nostru. Ele i-au adus o condamnare la 10 ani de închisoare, din care a executat 8 ani și jumătate, fiind grațiat în anul 1906²¹, ca urmare a publicării unei broșuri despre educația copiilor cu părinții aflați în penitenciare²².

Cum în Ungaria nu-și mai poate exercita profesia preoțească și nici de afaceri nu se poate reapuca,

¹⁴ Klosterarchiv Einsiedeln, Nachlass P. Raimund Netzhammer, I. D. 21228, C. 8, Briefe Reinhold Geiß, nepaginate.

¹⁵ Teodor Câmpianu către Reinhold Geiß, Prigor, 23 februarie 1931: Klosterarchiv Einsiedeln, Nachlass P. Raimund Netzhammer, I. D. 21228, C. 8, Briefe Reinhold Geiß, nepaginate.

¹⁶ Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, 1171.

¹⁷ Nikolaus Netzhammer, *Nachwort*, în Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, 1750

¹⁸ Anunțul morții Elenei Câmpianu, născută Mircea, îi amintește pe membrii familiei acesteia. *Foaia Diecesană. Organ al Eparhiei greco-ortodoxe române a Caransebeșului*, Caransebeș, an. X, nr. 49, 3/15 decembrie 1895, 5.

¹⁹ Bianca Băcanu, „Prigorul în reclamele vremii”. *Banatul. Jurnal al primărilor din Banatul istoric*, an. II, nr. 11, noiembrie 2012, 9.

²⁰ *Tribuna*, Arad, an. XII, nr. 101, 7/20 mai 1908, 2–3.

²¹ *Răvașul*, Cluj, an. IV, nr. 7, 24 februarie 1906, 26.

²² Teodor Câmpianu, *Roadele muncii creștine. Nou așezământ de îndreptare morală*, Nagyenyed (1905).

nu-i rămâne decât să plece în regatul României, unde probabil speră, trecut bine de vârsta de 40 de ani, să-și întemeieze o nouă viață. În continuare, aflăm despre el că, în 1912, s-a înrolat voluntar în legiunea lui Riciotto Garibaldi²³ (fiul lui Giuseppe), care, cu sprijin britanic, a debarcat în Macedonia pentru a lupta de partea grecilor împotriva Imperiului otoman. Preotului nostru nu-i lipsea spiritul de aventură. Dar nici aplecarea spre scris, pe care și-o manifesta mai cu seamă prin colaborări la diferite ziare, unde semna cu pseudonimul „Mircea de la Mare”²⁴ (Mircea era numele de familie al mamei sale, înainte de căsătoria cu preotul Iosif Câmpianu).

Nu știm prin ce împrejurări a devenit colaborator al lui Slavici la redacția ziarului *Ziua*. Ce i-a apropiat pe cei doi? Să fi fost originea comună, cea de „ungureni”? Sau faptul că amândoi trecuseră, la vremea lor, prin închisori din Ungaria? Puțin probabilă această a doua ipoteză, căci Slavici a fost închis de autoritățile maghiare pentru delict de opinie, pe când Câmpianu a fost condamnat pentru fraudă. Par să predomine lucrurile care îi diferențiază, nu cele care îi apropie. Față de Slavici, laic, așezat, comod, cu tabieturi chiar, Câmpianu, preot, dar predispus la risc și aventură, pare mai degrabă un personaj al nuvelor celui dintâi. Ceea ce știm cu certitudine este că amândoi aveau convingeri germanofile. Poate fi suficient pentru a înțelege, măcar parțial, resurtele conlucrării celor doi la ziarul progerman. Dacă vor mai fi fost și alte motive, rămâne ca cercetări viitoare să le deslușească.

În august 1916, îndată după intrarea României în război, Câmpianu a fost internat de autoritățile românești „într-un lagăr în Moldova”. A fost eliberat abia după 17 luni, după cum mărturisește el însuși²⁵, adică la încheierea războiului. După război, Teodor Câmpianu s-a stabilit în Timișoara. În 1927, la o vârstă destul de înaintată, era – sau cel puțin pretindea că este – inspector bancar la Banca „Mercur” din oraș. Astfel iscălește, „Theodor Câmpianu, Bankinspektor”, o scrisoare din 24 mai acel an, cu antetul băncii, adresată „doamnei profesor Zell”, la München²⁶. Se scuză, la începutul epistolei, că „iarăși au trecut câțiva ani

de când v-am lăsat fără vești despre mine”. Ceea ce ne permite să deducem că între cei doi au existat și alte schimburi epistolare, care avuseseră un caracter regulat în trecut. Iar dacă este adevărat ce sugerează Pater Severin, pe care l-am amintit mai sus, că doamna Zell a oferit în perioada războiului o adresă de acoperire pentru spionaj, atunci este legitimă întrebarea dacă nu cumva Teodor Câmpianu trimitea încă de atunci, din perioada neutralității României, informații pe această adresă? Nu avem dovezi directe care să confirme această supoziție, însă toate informațiile converg spre concluzia că personajul nostru a fost recrutat de Reinhold Geiß ca sursă de informații și că informațiile erau trimise sub forma unor scrisori adresate doamnei Zell. Scrisorile respective vor fi conținut și informații despre Ioan Slavici, directorul ziarului *Ziua*, din moment ce, în epistola din 24 mai 1927, Câmpianu se simte dator să-i comunice destinatariei, vorbind ca despre o persoană care îi era cunoscută acesteia sau despre care măcar îi mai scrisese, că „bătrânul domn Slavici a murit anul trecut, acum îl plânge națiunea”.

De data aceasta, motivul pentru care îi scrie doamnei Zell este acela de a obține adresa lui Reinhold Geiß. Scopul: o mare afacere. În consecință, Reinhold Geiß este înștiințat despre intenția lui Câmpianu și îi trimite acestuia adresa. În același timp – fapt interesant – îl înștiințează pe Netzhammer, la reședința acestuia de pe insula Werd, de faptul că Teodor Câmpianu ar vrea să-i propună o afacere. Iar arhiepiscopul nu întârzie să-i răspundă, ironic: „Va fi desigur foarte interesantă întâlnirea cu «inspectorul bancar» Câmpianu. Va dori să facă o afacere «românească», în orice caz.”²⁷ Afacerea i-o propune Câmpianu prin scrisoarea din 6 iulie 1927. Era vorba de colectarea direct de la producători a unei mari cantități de cereale (între 5 și 10 mii de vagoane anual), care ar fi urmat să fie exportate pe Dunăre până în Bavaria. La afacere ar fi urmat să ia parte și banca „Mercur”, care avea șapte filiale în Banat, în Comloș, Sănnicolau-Mare, Periam, Pesac, Saravale, Șeitin și Beba Veche²⁸. Proiectul probabil că nu s-a mai pus în aplicare, căci în corespondența ulterioară dintre cei doi nu se mai face nici o referire la el. Chiar lipsit de finalitate practică, proiectul este relevant pentru felul în care un releu informativ din timpul războiului s-a transformat în vremuri de pace – sau a avut tendința să o facă – într-o rețea de afaceri.

²³ Pavel Panduru, *Monografia localității Prigor*, Reșița (2000), *passim*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Teodor Câmpianu către Reinhold Geiß, Prigor, 23 februarie 1931. Klosterarchiv Einsiedeln, Nachlass P. Raimund Netzhammer, I. D. 21228, C. 8, Briefe Reinhold Geiß, nepaginate.

²⁶ Teodor Câmpianu către doamna Zell, Timișoara, 24 mai 1927. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

²⁷ Raymund Netzhammer către Reinhold Geiß, Eschenz, 3 iunie 1927. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

²⁸ Teodor Câmpianu către Reinhold Geiß, Timișoara, 6 iulie 1927. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

Biserica lui Ioan Slavici ca proiect germanofil

Nu foarte bătrân, dar bolnav și singur – el însuși mărturisește că, deși are 67 de ani, nici unul dintre foștii „tovarăși de idei”, „germanofili”, nu a mai rămas în viață – Teodor Cămpianu se retrage în satul de origine, la Prigor, în Țara Almăjului, unde locuiește la fiul său, protopop de Mehădia. De aici îi scrie din nou lui Reinhold Geiß, în ianuarie 1931²⁹. De data aceasta nu mai e vorba nici de afaceri, nici de spionaj, ci de cu totul altceva. Cămpianu îi solicită lui Geiß să îl sprijine în acțiunea de strângere de fonduri, în scopul construirii unei biserici în amintirea lui Ioan Slavici.

Cum s-a născut proiectul, Teodor Cămpianu relatează în aceeași scrisoare. La începutul lunii noiembrie 1930, a fost vizitat de un grup de trei studenți din București, care ar fi venit la el în calitate de reprezentanți ai tineretului universitar de acolo. Aceștia i-au propus să preia el „președenția unei acțiuni având ca scop ridicarea unui monument în memoria scriitorului decedat Ioan Slavici și anume o mică biserică în comuna Panciu (Moldova), unde acesta a murit și este înmormântat”. Cămpianu acceptă, desigur, propunerea. Cei trei studenți i-au adus și planul bisericii, realizat gratuit de un arhitect, al cărui nume nu îl dezvăluie, așa cum nu dezvăluie nici numele celor trei studenți. Pe baza aceluși plan, desenează el însuși o schiță a bisericii, pe care o atașează scrisorii (vezi Planșa 1).

Monumentul urma să fie ridicat cu fonduri din colectă publică. Cei trei i-au solicitat lui Cămpianu să le dea o scrisoare de recomandare în limba germană, pe care să o semneze în calitate de fost redactor la ziarul *Ziua*, care să îi ajute să colecteze fonduri de la germanii din România. În 2 ianuarie 1931, unul dintre cei trei studenți îl vizitează din nou și îi prezintă situația încasărilor. În vacanța de Crăciun au reușit să colecteze deja 100 000 de lei (din care cca. 70 000 de lei erau donați de germani), pe care i-au depus la banca Marmorosch-Blanc. Pe deasupra, fabricantul de cărămidă Karl Böhmches, (un sas originar din Transilvania) a donat 50 000 de cărămizi, în valoare de 70 000 de lei. Colecta era în plină desfășurare, în susținerea ei s-au implicat direct o sută de studenți, care s-au angajat să colecteze fiecare câte 5 lei pe zi.

Ceea ce îl întrista, însă, pe Teodor Cămpianu era faptul că donatorii germani, deși contribuiau generos, se fereau să își înscrie numele în formulele colectei. Doar 7 dintre ei – notează preotul – și-au trecut numele, cei mai mulți notau „fără

nume” sau „un german”, unul chiar a scris „un admirator al lui Slavici”. Cămpianu crede că această teamă era o reacție la curentul antigerman manifestat de unele părți ale opiniei publice și ale politicului, în special de către Partidul Național Liberal și de ziarul acestuia, *Viitorul*. Oficiosul liberal publicase, la moartea lui Slavici, un articol în care scriitorul era prezentat ca trădător al neamului și servitor al intereselor prusacilor. Teodor Cămpianu se străduia să demonteze tocmai această acuzație, adică să demonstreze ca a fi german nu e același lucru cu a fi prusac, așa cum a fi germanofil – cum a fost Slavici și cum era el însuși – nu însemna automat a fi servitor al prusacilor. Iar demonstrația o putea face doar dacă lista de subscripție era semnată de cât mai mulți germani care nu erau din Prusia. Pe un perete din interiorul bisericii urmau să fie trecute numele tuturor donatorilor, ceea ce, în opinia lui Cămpianu, i-ar fi demonstrat clar teoria. Discreția donatorilor, însă, îi dădea planul peste cap. Așa încât îl roagă pe Reinhold Geiß – care era din München, deci nu era prusac! – să distribuie o foaie de colectă printre cunoscuții săi, cu indicația ca aceștia neapărat să-și înscrie numele acolo: „Cu cât mai multe nume germane, cu atât mai bine, iar cei din Prusia, chiar dacă ar vrea să doneze sume mari, să se abțină!”

Îi mai trimite corespondentului său din München o scrisoare, în 23 februarie 1931, care cuprinde acea scurtă biografie a lui Slavici, pe care am amintit-o mai sus³⁰. Biografia urma să servească aceluiași scop, colectarea de fonduri – și semnături! – în Germania. Reinhold Geiß i-a cerut părerea în legătură cu această poveste vechiului său prieten Netzhammer. Acesta nu a întârziat să-i răspundă: „Am citit chestiunea Slavici-Cămpianu, chiar am citit încă odată ce mi-ați trimis mai înainte. Schița este foarte frumoasă. Deoarece Panciu se află în Moldova și nu în Banat, e vorba desigur de o biserică memorială ortodoxă. Ca nuvelist, Slavici nu și-a pierdut locul său în literatura română. Manualele școlare îl prezintă ca fiind cel mai mare”³¹. Răspunsul arhiepiscopului catolic are o anumită doză de ambiguitate, dar sună mai degrabă ca o încurajare pentru Geiß (deși e vorba de o biserică ortodoxă, totuși schița e frumoasă, iar Slavici e un mare scriitor) de a începe operațiunile de colectă.

Era, însă, prea târziu. Teodor Cămpianu avea să moară în luna martie a anului 1931, la Prigor. Dispărea, astfel, un important susținător al

²⁹ Teodor Cămpianu către Reinhold Geiß, Prigor, 8 ianuarie 1931. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

³⁰ Teodor Cămpianu către Reinhold Geiß, Prigor, 23 februarie 1931. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

³¹ Raymund Netzhammer către Reinhold Geiß, Eschenz, 4 martie 1931. Klosterarchiv Einsiedeln, fondul citat.

proiectului construirii bisericii lui Slavici. Biserica nu s-a mai construit. Nu știm dacă acesta a fost singurul motiv sau dacă vor fi existat și alte cauze. Poate vom afla cândva.

Concluzii

Proiectul din anii 1930–1931 al construirii unei biserici în memoria scriitorului Ioan Slavici, care urma să fie amplasată la Panciu, unde este înmormântat scriitorul, este un bun exemplu pentru felul fragmentat, neuniform, chiar conflictual în care funcționează memoria colectivă. De cele mai multe ori, monumentele cumulează semnificații diferite. Uneori, aceste semnificații se succed sau se suprapun în timp. Alteori, monumentele polarizează semnificații diferite în chiar momentul proiectării lor. Acesta din urmă a fost cazul proiectului bisericii lui Slavici.

Din întreaga poveste relatată mai sus reiese că, în momentul proiectării bisericii, existau două interpretări ale acesteia, care sunt de fapt două moduri diferite de a valoriza memoria lui Ioan Slavici. Primul îi implică pe germanofili, pe cei care, au gândit și acționat asemănător lui Slavici

în timpul primului război mondial. Persecuțați de autoritățile românești după intrarea țării în război, înfierați de curentul dominant al opiniei publice după încheierea războiului, marginalizați multă vreme, aceștia au dorit o biserică memorială Slavici, care să celebreze și să consacre tocmai felul lor de a gândi. Pentru ei – iar printre ei se numără Teodor Cămpianu, fostul colaborator al scriitorului la ziarul *Ziua* – biserica ar fi fost un monument al progermanismului.

Celălalt mod de a percepe biserica lui Slavici era cel al admiratorilor scriitorului. Studenții care au inițiat întregul proiect doreau să celebreze în acest fel valoarea scriitorului. Nu în ultimul rând, să-i facă acestuia dreptate, după marginalizarea publică pe care a suferit-o în ultimii ani ai vieții. Iar această dreptate se întemeia în primul rând pe recunoașterea valorii literare. În acest scop, o parte a complexului arhitectural urma să fie amenajată ca bibliotecă, după cum reiese din schița realizată pe baza planurilor arhitectului anonim. Biblioteca ar fi fost dotată, probabil, cu întreaga colecție a scrierilor lui Ioan Slavici. Din această perspectivă, biserica era percepută ca un monument dedicat scriitorului Slavici.

Planşa 1. Schiţa bisericii memoriale Ioan Slavici, desenată de Teodor Câmpianu după planurile unui arhitect anonim, 1930. Klosterarchiv Einsiedeln, Nachlass P. Raimund Netzhammer, I. D. 21228, C. 8, Briefe Reinhold Geiß, nepaginate.

